

NA PRAGU DEMOGRAFSKE TRANZICIJE: STANOVNIŠTVO BISKA U CETINSKOJ KRAJINI (1870-1880)

MARINKO MARIĆ I ANĐELKO AKRAP

SAŽETAK: Razdoblje od 1870. do 1880. godine pokazuje u Bisku blage pozitivne trendove, u prvom redu sniženje specifičnih stopa mortaliteta stanovništva starijeg od 50 godina. Gotovo svi pokazatelji ukazuju na sam početak tranzicijskog procesa, ali lagan, bez dinamike koja će se u nekim područjima očitovati u naglim prijelazima. Prvi tranzicijski učinci očituju se u prvom redu u narasloj životnoj dobi, dok većina ostalih pokazatelja još uvijek ima predtranzicijska obilježja. U Bisku se zapaža vrlo uredno poštivanje crkvenih zabrana o predbračnom začecu. Izvanbračne djece nije bilo, a nijedno prvorodeno dijete u bračnoj vezi nije bilo rođeno u intervalu manjem od sedam mjeseci nakon sklapanja braka.

Uvod

Istraživačkim projektom pod naslovom “Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”, koji se ostvaruje kroz doktorski studij “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku, kao jedna od 12 župa koje će se istražiti izabrana je župa Bisko kao reprezentant dalmatinskog ruralnog područja. Istraživanje je utemeljeno na matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih.¹

¹ Matične knjige župe Bisko: rođeni (1818-1940); vjenčani (1818-1940); umrli (1818-1940) (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu).

Marinko Marić, doktorand doktorskog studija “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: I. Meštrovića 3, 20000 Dubrovnik. E-mail: marinko@maric.com.hr
Anđelko Akrap, redoviti profesor na Katedri za demografiju Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Trg J. F. Kennedyja 6, 10000 Zagreb. E-mail: aakrap@efzg.hr

Geografsko situiranje župe Bisko

Cetinska krajina zemljopisno označava regiju koja obuhvaća gornji i srednji tok rijeke Cetine od njezinih izvora do ulaska u kanjon ispod Trilja. Ukupne je površine od preko 1.500 km². Danas su u Cetinskoj krajini dva grada, Sinj i Vrljica, i još 77 naseljenih mjesta u šest općina: Kijevo, Civljane, Hrvace, Otok, Trilj i Dicmo.² Prema političko-teritorijalnom ustroju do prosinca 1992. godine Bisko je bilo u sklopu općine Sinj. Prema današnjem ustroju pripada gradu Trilju u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Bisko se nalazi u slijevu rijeke Cetine, na auto-cesti Zagreb - Ploče, na dijelu Dugopolje - Šestanovac. Regionalno pripada srednjoj Dalmaciji. Udaljeno je od Splita 22, Zagreba 350 i Kamenskog (međunarodna granica s Bosnom i Hercegovinom) 30 km.

Župa i naselje Bisko, od analiziranog razdoblja do danas imaju isti prostorni obuhvat - zaseoke ili dijelove naselja: Donji Kraj, Gornji Kraj, Grmljani i Mirić. Zaštitnik župe je sv. Mihovil. U crkvenom ustrojstvu do 1964. godine župa je pripadala Cetinskom dekanatu, a danas pripada dekanatu Klis u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji.

Povijesno situiranje i socijalno-gospodarske prilike župe Bisko

Ako se prihvati ubikacija Stjepana Gunjače o mjestu gdje su se sukobili ban Ivan Babonić i Mladen II. Bribirski, Bisko se prvi put spominje u svibnju 1322. godine.³ Općenito, podaci o seoskom stanovništvu unutrašnje Dalmacije iz razdoblja prije kraja 17. stoljeća vrlo su rijetki i oskudni. Stoga popis bišćanskih kuća iz 1572. godine, s navedenim imenima i patronimima njihovih domaćina, imaju paradigmatično značenje. Popis kuća u Bisku, uklopljen u duku iz 1572. i Stanje duša iz 1725. godine, pokazuju da se u Bisku zadržalo starosjedilačko stanovništvo i tijekom osmanskog vladanja ovim krajem.⁴ U vrijeme osmanske vlasti Bisko je pripadalo Kliškom sandžaku, sve do oslobođenja tijekom Morejskog rata (1684/99.), kad je u okviru Sinjske providurije došlo pod mletačku vlast. Tako se starosjedilačko stanovništvo u Bisku održalo i u vrijeme velikih

² Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998: 18.

³ Stjepan Gunjača, *Cetinski knez Ivan I Nelipić*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", 1937: 5; Stjepan Gunjača, »Tiniensia II.« *Starohrvatska prosvjeta*, III, 7 (1960): 35, bilješka 79. Vidi i: Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*. Split: Književni krug, 1997: 30.

⁴ Slavko Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«, u: Nediljko Ante Ančić (ur.), *Na granicama riječi*. Split: Crkva u svijetu, 2005: 543.

Slike 1 i 2. Bisko

migracija koje su zadesile sinjski kraj u doba povlačenja osmanske granice u dublju unutrašnjost koncem 17. i početkom 18. stoljeća. Od osmanskog zaposjedanja kontinentalne Dalmacije do početka 17. stoljeća nisu prestajali, jači ili slabiji, granični sukobi između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, pa je ovaj prostor gotovo dva stoljeća bio poprište “malih ratova”, a to je utjecalo na njegov društveno-gospodarski razvoj. Nakon zauzimanja Sinja 1686. godine, Mlečani su zagospodarili plodnom, ali gotovo napuštenom krajinom. Pod vodstvom franjevac Sinjska krajina je naseljena stanovništvom iz Rame i drugih krajeva pod osmanskom vlašću. Kako bi napučili opustjela područja, Mlečani su uz pomoć vojnih upada krajišnika poticali prelazak stanovništva iz okolice Livna, Duvna i Rame u Sinjsku krajinu (seoba 1688.).⁵ U ratu je razrušeno mnogo naselja, a stalne borbe vezale su velik broj ljudi na obranu. Uz ovu, intenzivniju imigraciju, zabilježene su i imigracije Bišćana i Poljičana u opustjela sela sinjskog kraja. Naime, nakon Mletačko-osmanskog rata (1714/8.) i pomicanja osmanske granice dublje u unutrašnjost prema sadašnjoj granici s Bosnom i Hercegovinom, neke su stare bišćanske obitelji od mletačkih vlasti dobile zemlju, pašnjake i staništa u selima preko rijeke Cetine, na području tada vrlo prostrane župe Tijarica (sela Strizirep, Apatovac, Medići, Voštane i sama Tijarica), i ondje se nastanile.⁶ Usto su mnoge bišćanske obitelji, također zbog zasluga u ratovima na strani Mlečana, dobile zemljišne posjede u obližnjem Sinjskom polju.

Veći broj arhivskih dokumenata svjedoči da je Bisko jedino selo u Sinjskoj krajini za koje se pouzdano zna da su se u njemu, u stoljećima osmanske vladavine, održali starosjedoci, sačuvali svoju staru crkvu, vlastitu župu i, barem od 1618. godine ako ne i prije, posebnog župnika glagoljaša.⁷

Prestankom osmanske vlasti u “novoj stečevini” Mletačke Republike, koja je obuhvatila i područje Biska, razvio se poseban agrarni sustav. Novonaseljenom i zatečenom starosjedilačkom stanovništvu Mlečani su namijenili ulogu čuvanja granice prema Osmanskom Carstvu. Za razliku od priobalja, gdje je seljak najčešće bio vezan uz kolonatski odnos, u unutrašnjem dijelu Dalmacije slobodni seljak obrađivao je državnu zemlju pa je njegov status dugo vremena bio vrlo sličan onome u Vojnoj krajini.⁸ U unutrašnjosti Dalmacije zemlja je

⁵ Josip Ante Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, Knjiga prva. Sinj: Ogranak Matice hrvatske u Sinju, 1995: 13-106.

⁶ Slavko Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«: 547.

⁷ Slavko Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«: 546, 573.

⁸ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*. Zagreb, 1980: 27.

pripadala državi, seljaci su je obrađivali, uzimali plodove i plaćali desetinu državi. Nakon pada Mletačke Republike (1797.), tijekom kratkotrajne prve vladavine Austrije (1797/1805.), nije se promijenila vlasnička struktura zemlje. Francuska uprava u Dalmaciji dekretom je državnu zemlju dodijelila obrađivačima, koji su tako postali vlasnici zemlje s pravom prodaje i nasljeđivanja, ali i s obvezom plaćanja desetine državi.⁹ No, ni francuske vlasti u ratno doba niti austrijske vlasti nakon 1814. godine, nisu omogućile gospodarski napredak i snažnije uključivanje Dalmacije u modernizacijske procese.¹⁰ U vrijeme austrijske uprave čitava je Dalmacija bila gospodarski zanemareno područje, te je ona i u drugoj polovici 19. stoljeća ostavljala sliku drukčije strukturiranog društva s vrlo tankim građanskim slojem u urbanom dijelu, te jednako tako tankim izdignutim seljačkim slojem u unutrašnjosti Dalmacije. Seosko stanovništvo u unutrašnjosti Dalmacije, uz podređen socijalni položaj, bilo je ograničeno i u gospodarskim mogućnostima svog razvitka. "Zakašnjela" modernizacija gospodarstva odražavala je svojevrstni anakronizam društva unutrašnje Dalmacije, koji se ogledao u načinu života seljačkih obitelji koje su teško preživljavale na usitnjenim i sitnim česticama zemlje, nepogodnima za modernizaciju.¹¹

Kao i u cijeloj Dalmaciji,¹² u Bisku je od kraja 18. stoljeća, sve do razdoblja između dva svjetska rata u 20. stoljeću, veliki problem bila lihva. U Bisku se još uvijek usmeno prenose sjećanja o lihvarima i odvjetnicima koji su osiromašili veći broj bišćanskih obitelji.

Tijekom 19. stoljeća Bisko je pružalo statičnu sliku društveno-gospodarskih odnosa, sličnu kao u prethodnom razdoblju. Površna je predodžba da je Bisko, poput većeg dijela unutrašnje Dalmacije, prirodno siromašno područje.

U pogledu poljoprivrednog zemljišta, uski je priobalni pojas često bio u nepovoljnijoj situaciji nego naselja u zaleđu, okružena kraškim poljima. Za dalmatinske prilike Bisko je, u odnosu na broj stanovnika, imalo dostatno plodno

⁹ Kad su Francuzi počeli skupljati desetinu, nemiri i pobune seljaka trajali su od 1806. do 1809. godine. Osobito su bili jaki u dijelu uže Dalmatinske zagore. Opširnije vidi u: Vice Kapitanović, »Neukrotiva Zagora u vrtlogu prevrata početkom XIX. stoljeća.«, u: *Hrvatska obzorja*, 2. Split: Matica hrvatska, 1993.

¹⁰ Nikša Stančić, »Uvod - Grimanijev zakon i vojno-krajiški sustav u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća.«, u: Josip Ante Soldo, *Grimanijev zakon* (ur. Nikša Stančić). Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2005: 35.

¹¹ Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835-1918.)*. Zagreb: Naprijed, 1999: 104.

¹² Vidi: Bernard Stulli, *Iz prošlosti Dalmacije*. Split: Književni krug, 1992: 76-80, 595-623.

polje.¹³ Nije bilo obilja, ali je kombinacija ratarstva i stočarstva osiguravala egzistenciju Bišćana, pa su iseljavanja tijekom 19. stoljeća bila manja, osobito u usporedbi sa susjednim Gornjim Poljicima čije je stanovništvo selilo prema Splitskom polju i stupalo u kolonatski odnos.¹⁴ No, jedan je iseljenički val uslijedio početkom 18. stoljeća, kada su pašnjaci u selima preko rijeke Cetine privukli neke Bišćane da napuste svoja ognjišta. U dominaciji agrarne strukture privrede, migracije su bile usmjerene prema područjima bogatijima plodnom zemljom. More tada nije bilo atraktivno, sela i zaseoci nicali su u unutrašnjosti. Ratarstvo i vinogradarstvo, te uzgoj krupne i sitne stoke, osiguravalo je egzistenciju Bišćana. No, samo je nekoliko obitelji imalo značajnije viškove za tržište. Drugi su često morali, na teret vlastitog egzistencijalnog minimuma, prodavati poljoprivredne proizvode i drvo za ogrjev na splitskoj tržnici i na taj način osigurati novac za podmirenje poreza i kupovinu nužnih životnih potrepština.

Na pragu demografske tranzicije: broj stanovnika i prirodno kretanje stanovništva u župi Bisko (1870-1880)

Najstariji poznati podaci o stanovništvu Biska datiraju iz 1572. godine, kada mještani sela Bisko, posredstvom smederevskog biskupa Nikole Ugrinovića (oko 1526-1604), upućuju molbu Veneciji da ih Mletačka Republika primi pod svoju vlast i zaštitu.¹⁵ Tada u Bisku ima šest kuća sa stotinjak stanovnika. Prema popisu župljana Biska iz 1625. godine, selo je imalo 130 "duša od pričesti" (prema tadašnjim crkvenim propisima to su bile osobe u dobi od dvanaest i više godina).¹⁶ Na temelju dobne strukture karakteristične za predtranzicijsku etapu razvoja stanovništva možemo procijeniti da je 1625. godine Bisko imalo između 160 i 170 stanovnika.

Prema spisu pohoda župa Sinjske krajine, koji je načinio splitski nadbiskup Stjepan Cupillio (1708-1719), Bisko je 1709. godine imalo 37 kuća i oko 120 osoba "za ispovijed".¹⁷ Istim metodološkim postupkom, procjenjujemo da Bisko

¹³ U dominaciji agrarne strukture privrede obradiva zemlja je glavni privlačni čimbenik useljavanja.

¹⁴ Vidi: Mario Nepo Kuzmanić, *Splićani - obitelji i prezimena*. Split: Magistra, 2008.

¹⁵ S. Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«: 541

¹⁶ S. Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«: 545.

¹⁷ J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*: 155.

tada ima između 150 i 160 stanovnika. Nekoliko je mogućih razloga smanjenja broja stanovnika u razdoblju od 1625. do 1709. godine. Nakon Bečkog ili Prvog morejskog rata (1684/99.) Mlečani su mnogim Biščanima darovali zemlju preko Cetine i u Sinjskom polju. Sudjelovanje u ratu i preseljenje na darovane posjede u Sinjsko polje, utjecali su na smanjenje broja stanovnika u Bisku. Nadalje, stanovništvo Biska se, kao i čitava Hrvatska, tada nalazilo u predtranzicijskoj etapi razvoja stanovništva, pa je na kretanje ukupnog broja stanovnika utjecao mortalitet koji je kolebao ovisno o epidemijama i poljoprivrednim prinosima. Zato su u kratkom vremenu u ondašnjim zdravstvenim uvjetima bile moguće velike oscilacije broja stanovnika.¹⁸

Prema poimeničnom popisu u Stanju duša 1725. godine, župa Bisko je imala 174 stanovnika.¹⁹ U popisu su navedeni i preseljenici na dodijeljena im imanja preko rijeke Cetine. Njihovim odlaskom smanjen je rast broja stanovnika.

Godine 1731., 1763. i 1764., 1783., 1815. i 1855. godine bile su izrazito jake epidemije (kuga i kolera), koje su pogodile čitavu Cetinsku krajinu.²⁰ Glad je zabilježena 1782., 1802., 1816. i 1820. godine.²¹

Pretpostavljajući da je između 1810. i 1857. godine selo Bisko imalo relativni rast ukupnog broja stanovnika kao i općina Sinj,²² procjenjujemo da je Bisko oko 1810. godine imalo oko 280 stanovnika.

Kretanje broja stanovnika u razdoblju od prvog suvremenog popisa stanovništva 1857. godine do popisa 2001. pokazuje da razdoblje od 1870. do 1880. godine označava početak razdoblja kontinuiranog porasta broja stanovnika, koje će potrajati sve do I. svjetskog rata. Zbog rasta stanovništva nakon 1870. godine sve će se više očitovati agrarna prenapućenost. Ionako malen zemljišni posjed dodatno je usitnjavan, bilo zbog podmirenja obveze prema lihvarima ili zbog raspada velikih obitelji. Višak poljoprivrednog stanovništva uzrokovao je iseljavanje Biščana u Split i, u manjoj mjeri, u Sinj i prekomorske

¹⁸ Opširnije o karakteristikama predtranzicijske etape, vidi: Witold Kula, »Povijesna demografija. Demografija kao pomoćna povijesna znanost.« *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 8 (1981): 17-79; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Mate, 1999: 115-121.

¹⁹ S. Kovačić, »Bisko i Biščani od 16. do 18. stoljeća.«: 550-559.

²⁰ Fra Luka Tomašević, *Između zemlje i neba*. Sinj: Franjevački samostan Sinj, 2000: 35; Fra Ivan Marković, *Sinj i njegovo slavlje*. Sinj, 1898 (Reprint - Franjevački samostan Sinj; Poglavarstvo Grada Sinja; Matica Hrvatska Sinj, Sinj, 1998: 68-76).

²¹ Fra I. Marković, *Sinj i njegovo slavlje*: 68.-76.

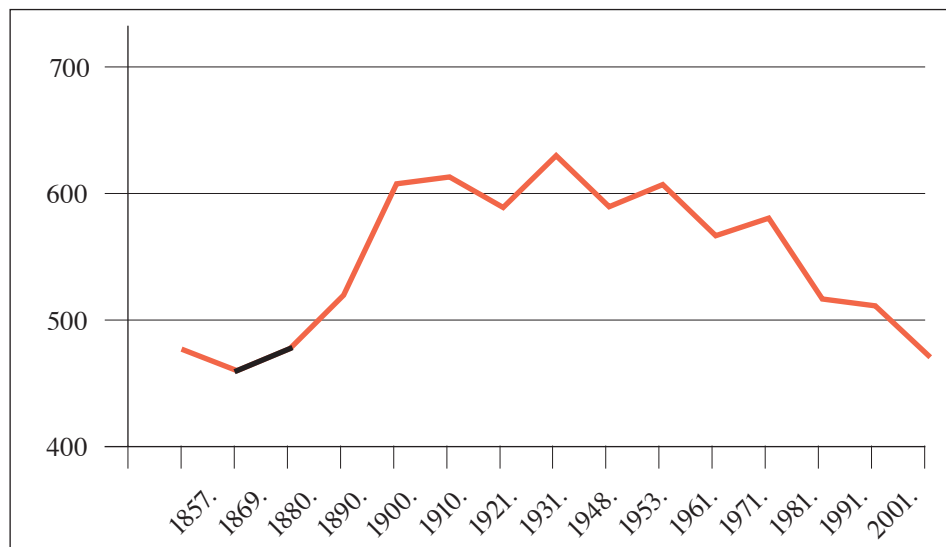
²² Broj stanovnika općine Sinj prema: Fra I. Marković, *Sinj i njegovo slavlje*: 72.

zemlje. Migracije prema Slavoniji nisu bile većih razmjera. Između dvaju svjetskih ratova zabilježena su iseljavanja u Južnu Ameriku. Početkom šezdesetih godina 20. stoljeća najveći broj mladih muškaraca zapošljava se u nekoliko velikih splitskih poduzeća i svakodnevno putuje na posao radničkim autobusima. U sedamdesetima, većina dnevnih migranata iz Biska trajno se nastanila u Splitu, a nekoliko desetaka Biščana ostalo je u Zagrebu gdje su bili na školovanju. Pad broja stanovnika bio je neminovan. Godine 2001. Bisko je imalo gotovo jednak broj stanovnika kao i 1857. godine (tablica 1, grafikon 1).

Tablica 1. Broj stanovnika u Bisku (1857-2001)

Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika
1857.	474	1910.	610	1961.	564
1869.	458	1921.	586	1971.	578
1880.	475	1931.	627	1981.	514
1890.	517	1948.	587	1991.	509
1900.	605	1953.	604	2001.	470

IZVOR: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, CD.

Grafikon 1. Broj stanovnika župe Bisko (1857-2001)

Tablica 2. Prirodno kretanje i migracijski saldo u Bisku (1870-1880)

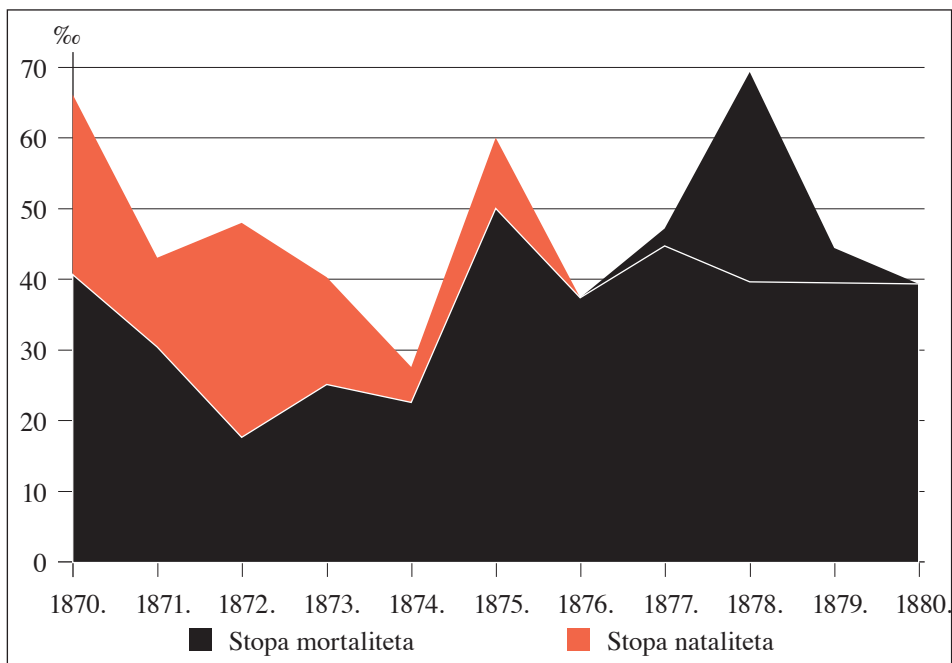
Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast (pad)	Broj vjenčanih	Prosječna godišnja stopa nataliteta	Prosječna godišnja stopa mortaliteta	Prosječna godišnja stopa prirodnog prirasta	Prosječni godišnji migracijski saldo	Prosječna godišnja stopa nupcijaliteta
<i>Ukupno</i>		194	170	24	53	37,91	33,12	4,79	-1	10,34
1869.	458									
1870.	460	26	16	10	1	56,77	34,93	21,83	-8	2,18
1871.	461	17	12	5	6	36,99	26,11	10,88	-3	13,06
1872.	463	19	7	12	7	41,21	15,18	26,03	-10	15,18
1873.	464	16	10	6	3	34,58	21,62	12,97	-4	6,48
1874.	466	11	9	2	6	23,70	19,39	4,31	0	12,93
1875.	467	24	20	4	3	51,53	42,94	8,59	-2	6,44
1876.	469	15	15	0	5	32,10	32,10	0,00	2	10,70
1877.	470	18	19	-1	10	38,39	40,53	-2,13	3	21,33
1878.	472	16	28	-12	2	34,02	59,53	-25,51	14	4,25
1879.	473	16	18	-2	3	33,90	38,14	-4,24	4	6,36
1880.	475	16	16	0	7	33,79	33,79	0,00	2	14,78

IZVOR za tablice 2-10: Matične knjige župe Bisko

U novije vrijeme dobra prometna povezanost sa Splitom zaustavila je iseljavanje muškaraca, ali ne i žena koje još uvijek nisu sklone dnevnim migracijama. No, zbog iseljavanja, Bisko je već od kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća bilo zahvaćeno intenzivnim procesom demografskog starenja.

Razdoblje od 1870. do 1880. godine pokazuje blage pozitivne trendove. Gotovo svi pokazatelji ukazuju na sam početak tranzicijskog procesa, ali lagan, bez dinamike, koja će se u nekim područjima očitovati u naglim prijelazima. U 11 promatranih godina broj stanovnika se povećao za 17 (3,71%). Neznatan porast posljedica je laganog prosječnog prirodnog prirasta stanovništva (4,79‰), koji se odvija uz ponešto spuštenu stopu nataliteta (u odnosu na krajeve sjeverne Hrvatske), ispod razine od 38‰, što je tada bila i prosječna stopa rodnosti u čitavoj Dalmaciji.²³ Mortalitet (33,12‰) je još uvijek veći nego u Dalmaciji kao

²³ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus, 1987: 276.

Grafikon 2. Prirodno kretanje u Bisku (1870-1880)

cjelini (oko 28%), što se može smatrati očekivanim, jer je demografska tranzicija u Dalmaciji imala smjer “s mora prema kopnu”, pa je u kopnenim ruralnim naseljima poput Biska kasnila. Tome je najviše pridonijela epidemija grlice (*difterite*), od koje je 1877. i 1878. u Bisku umrlo 40 djece - ili 85% od svih umrlih u te dvije godine! Stabilnost stanovništva očituje se u gotovo nultom migracijskom saldu. Riječ je o naselju koje “miruje” i koje u tom “mirovanju” postupno zahvaća proces modernizacije (tablica 2, grafikon 2).

Spolna struktura rođenih i umrlih

Omjer muške i ženske djece u razdoblju od 1870. do 1880. godine je 89 : 105, ili 848 muške na 1.000 ženske djece (u Dalmaciji se tada prosječno rađalo 1.007 muške na 1.000 ženske djece²⁴). U 3 od 11 godina bilo je rođeno više muške djece (tablica 3, grafikon 3).

²⁴ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 201.

Slika 3. Djeca Biska

Tablica 3. Struktura rođenih u Bisku po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec												Nepoznato	Blizanci
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
<i>Ukupno</i>	194	11	17	20	21	9	18	12	16	21	22	15	11	1	6
%	100	5,70	8,81	10,36	10,88	4,66	9,33	6,22	8,29	10,88	11,40	7,77	5,70		3,09
1870.	26	2	3	3	6	1	2	0	1	1	1	4	1	1	0
1871.	17	5	2	3	1	1	2	0	1	0	2	0	0	0	1
1872.	19	2	1	2	2	2	1	1	2	2	1	1	2	0	0
1873.	16	0	1	3	3	1	1	0	1	0	4	1	1	0	0
1874.	11	0	1	1	0	0	1	1	0	2	5	0	0	0	0
1875.	24	1	0	0	2	0	4	5	4	3	3	1	1	0	0
1876.	15	0	1	0	1	0	3	0	2	4	1	2	1	0	0
1877.	18	0	2	1	1	1	0	3	0	2	2	5	1	0	0
1878.	16	0	2	3	1	0	1	0	1	5	2	0	1	0	1
1879.	16	1	1	3	3	3	1	1	2	0	0	1	0	0	1
1880.	16	0	3	1	1	0	2	1	2	2	1	0	3	0	0
<i>Muški</i>	89	4	5	8	10	4	10	5	6	14	12	7	4	0	4
%	100	4,49	5,62	8,99	11,24	4,49	11,24	5,62	6,74	15,73	13,48	7,87	4,49		4,49
1870.	10	0	2	1	2	1	0	0	0	1	1	2	0	0	0
1871.	10	3	0	2	0	1	1	0	1	0	2	0	0	0	2
1872.	12	1	1	2	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
1873.	5	0	0	0	2	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0
1874.	5	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3	0	0	0	0
1875.	14	0	0	0	2	0	4	3	0	2	2	1	0	0	0
1876.	8	0	0	0	0	0	1	0	2	4	0	1	0	0	0
1877.	8	0	1	1	0	0	0	0	0	2	1	2	1	0	0
1878.	8	0	0	2	1	0	1	0	1	2	1	0	0	0	1
1879.	5	0	1	0	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1
1880.	4	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0
<i>Žene</i>	105	7	12	13	11	5	8	7	10	7	10	8	7	0	2
%	100	6,67	11,43	12,38	10,48	4,76	7,62	6,67	9,52	6,67	9,52	7,62	6,67		1,90
1870.	16	2	1	3	4	0	2	0	1	0	0	2	1	0	0
1871.	7	2	2	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1872.	7	1	0	0	2	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0
1873.	11	0	1	3	1	1	1	0	0	0	3	1	0	0	0
1874.	6	0	1	1	0	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0
1875.	10	1	0	0	0	0	0	2	4	1	1	0	1	0	0
1876.	7	0	1	0	1	0	2	0	0	0	1	1	1	0	0
1877.	10	0	1	0	1	1	0	3	0	0	1	3	0	0	0
1878.	8	0	2	1	0	0	0	0	0	3	1	0	1	0	1
1879.	11	1	0	3	1	2	0	1	2	0	0	1	0	0	1
1880.	12	0	3	1	0	0	2	0	2	1	1	0	2	0	0

■ maksimum

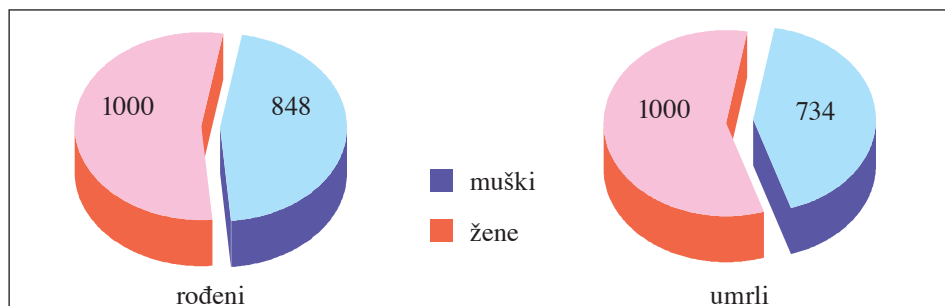
■ minimum

Tablica 4. Struktura umrlih u Bisku po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Ukupno</i>	170	16	14	18	18	13	6	3	16	11	14	22	19
<i>%</i>	100	9,41	8,24	10,59	10,59	7,65	3,53	1,76	9,41	6,47	8,24	12,94	11,18
1870	16	0	2	4	7	0	0	0	0	0	2	0	1
1871	12	2	0	1	2	1	1	0	1	0	2	2	0
1872	7	0	0	1	0	0	1	1	1	2	0	1	0
1873	10	2	0	0	1	1	1	0	0	1	1	3	0
1874	9	0	1	0	0	2	1	1	2	0	1	1	0
1875	20	3	3	1	2	2	0	1	2	1	1	2	2
1876	15	2	0	2	1	1	0	0	5	2	0	1	1
1877	19	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	9	7
1878	28	5	5	1	2	4	0	0	0	2	4	2	3
1879	18	2	2	3	0	1	2	0	3	0	2	1	2
1880	16	0	0	3	3	1	0	0	2	3	1	0	3
<i>Muški</i>	72	5	10	8	8	3	2	2	4	4	6	11	9
<i>%</i>	100	6,94	13,89	11,11	11,11	4,17	2,78	2,78	5,56	5,56	8,33	15,28	12,50
1870	8	0	1	2	4	0	0	0	0	0	1	0	0
1871	5	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0
1872	5	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	0
1873	3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
1874	4	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0
1875	11	1	3	1	2	1	0	0	0	1	0	0	2
1876	4	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0
1877	10	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5	4
1878	11	1	4	0	0	1	0	0	0	0	3	1	1
1879	8	0	2	2	0	0	0	0	2	0	0	1	1
1880	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1
<i>Žene</i>	98	11	4	10	10	10	4	1	12	7	8	11	10
<i>%</i>	100	11,22	4,08	10,20	10,20	10,20	4,08	1,02	12,24	7,14	8,16	11,22	10,20
1870	8	0	1	2	3	0	0	0	0	0	1	0	1
1871	7	1	0	0	1	0	1	0	1	0	2	1	0
1872	2	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
1873	7	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1	2	0
1874	5	0	1	0	0	2	0	0	1	0	0	1	0
1875	9	2	0	0	0	1	0	1	2	0	1	2	0
1876	11	1	0	2	1	1	0	0	4	1	0	0	1
1877	9	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	4	3
1878	17	4	1	1	2	3	0	0	0	2	1	1	2
1879	10	2	0	1	0	1	2	0	1	0	2	0	1
1880	13	0	0	3	3	1	0	0	2	2	0	0	2

■ maksimum

■ minimum

Grafikon 3. Spolna struktura rođenih i umrlih u Bisku (1870-1880)

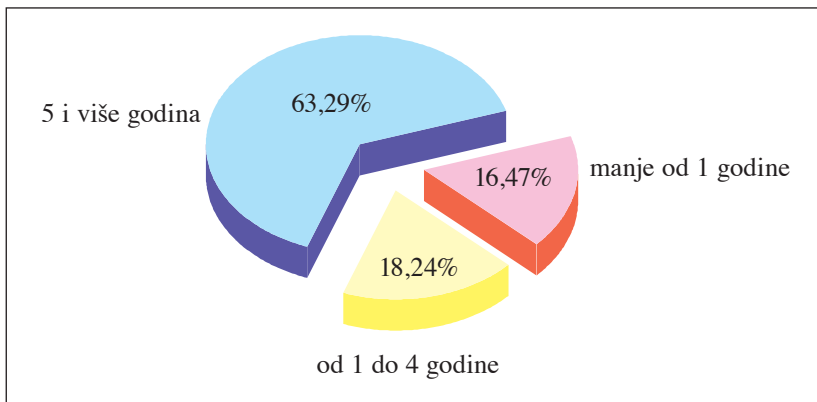
Zbog velike epidemije grlice (1877/8.), u kojoj su najviše stradala mala djeca, višak rođene ženske djece nad muškom djecom u stvarnosti nije bio realiziran. Štoviše, mortalitet ženskih bio je u još većoj disproporciji od nataliteta: 72 : 98, ili 734 umrlih muškaraca na 1.000 umrlih žena. U 3 od 11 godina umrlo je više muškaraca nego žena (tablica 4, grafikon 3). U Dalmaciji je do 1880. godine na 1.000 umrlih žena umiralo od 1.023 do 1.076 muškaraca.²⁵

S obzirom na znatno veći broj rođenih muškaraca i znatno veći broj umrlih žena, mogla bi se očekivati veća disproporcija između muškaraca i žena (dominacija muškaraca) u spolnoj strukturi 1880. godine.

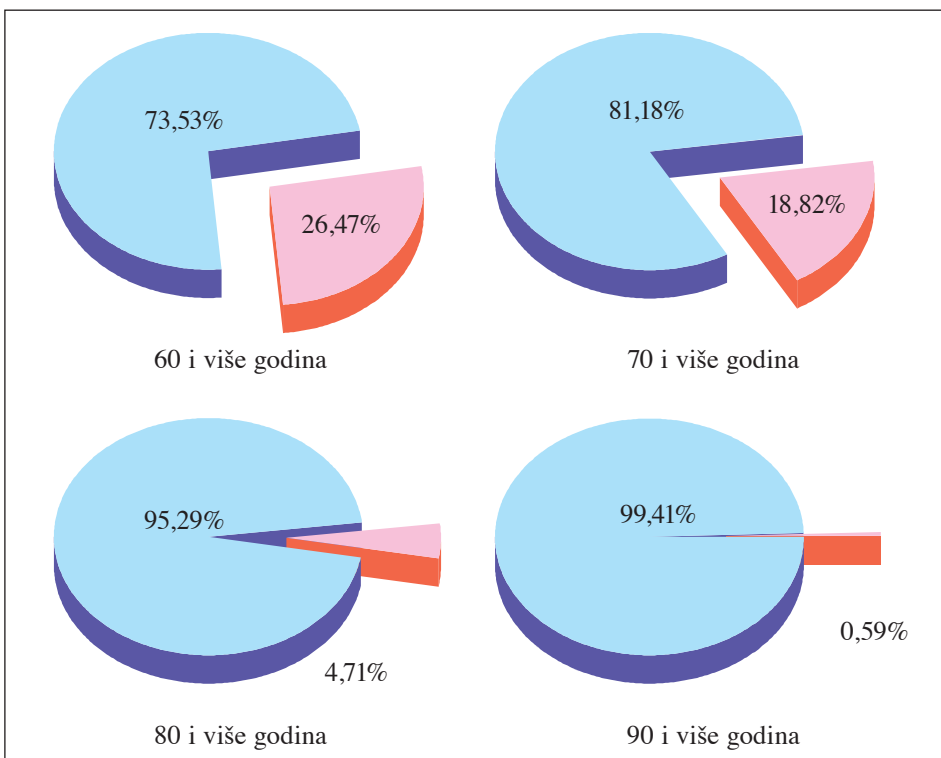
Dob umrlih

Iako na razini temeljnih pokazatelja vitalne statistike ne bi bilo razloga za sumnju u točnost podataka, raščlamba umrlih po dobi traži da se analizi ipak priđe s dodatnim oprezom. Naime, u strukturi umrlih po dobi, u Bisku nijedno dijete nije umrlo unutar 24 sata od rođenja. Taj broj ni u drugim župama nije bio velik - kretao se od ispod 1% do 3%, s ekstremima u Buzetu (6,43%) i Lopudu (6,82%). Ako bismo 0,0% u Bisku pripisali slučajnosti, zbog malog obuhvata župe - najniži mortalitet djece unutar starosti od jedne godine u Bisku (16,47%), ipak izaziva sumnju (tablica 5, grafikon 4)! U svih preostalih 11 župa mortalitet djece do jedne godine starosti bio je viši, u šest od njih prelazio je 27%. Mogli bismo, dakle, pretpostaviti da rano umrla djeca u Bisku nisu bila ažurno uvedena u matične knjige umrlih. No, ako je to i točno, rano umrla

²⁵ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 165-166.

Grafikon 4. Smrtnost dojenčadi i male djece u Bisku (1870-1880)

Grafikon 5. Doživljena dob u Bisku (1870-1880)

Tablica 5. Struktura umrlih po dobi i spolu u Bisku (1870-1880)

Dob	Broj umrlih			Struktura (%)		
	Muški	Ženske	Ukupno	Muški	Ženske	Ukupno
<i>Ukupno</i>	72	98	170	100	100	100
0-23 sata	0	0	0	0,00	0,00	0,00
1-6 dana	3	1	4	4,17	1,02	2,35
7-29 dana	1	3	4	1,39	3,06	2,35
1-11 mjeseci	6	14	20	8,33	14,29	11,76
<i>0-11 mjeseci</i>	10	18	28	13,89	18,37	16,47
1-4	11	20	31	15,28	20,41	18,24
5-9	11	8	19	15,28	8,16	11,18
10-14	5	6	11	6,94	6,12	6,47
15-19	2	1	3	2,78	1,02	1,76
20-24	2	6	8	2,78	6,12	4,71
25-29	1	1	2	1,39	1,02	1,18
30-34	1	3	4	1,39	3,06	2,35
35-39	5	1	6	6,94	1,02	3,53
40-44	0	1	1	0,00	1,02	0,59
45-49	1	1	2	1,39	1,02	1,18
50-54	1	1	2	1,39	1,02	1,18
55-59	2	6	8	2,78	6,12	4,71
60-64	2	2	4	2,78	2,04	2,35
65-69	5	4	9	6,94	4,08	5,29
70-74	8	11	19	11,11	11,22	11,18
75-79	1	4	5	1,39	4,08	2,94
80-84	1	3	4	1,39	3,06	2,35
85-89	2	1	3	2,78	1,02	1,76
90-94	1	0	1	1,39	0,00	0,59

djeca nisu bila izostavljena samo u knjigama umrlih, nego i u knjigama rođenih. Drugim riječima: prirodni prirast stanovništva vjerojatno je bio na razini koju je analiza na temelju matičnih knjiga pokazala (4,79%), ali uz nešto više stope nataliteta i mortaliteta.

No, čak i uz ponešto okrnjene podatke, udio mortaliteta djece do 9 godina starosti približavao se polovici umrlih (45,88%), a uz ažurne bi podatke vjerojatno i premašio polovicu. U kontekstu tih korekcija, vjerojatno bi se nešto smanjio i udio umrlih koji su doživjeli 70. godinu života (18,82%), ali kao nedvojbeno činjenica ostaje da je među umrlima starijim od 10 godina upadljivo najveći broj ljudi umro u dobi između 70 i 74 godine (11,18%), što znači da su se u vezi produljenja životnog vijeka u Bisku već počeli osjećati tranzicijski efekti (grafikon 5).²⁶

Ritam začeca, rođenja, ženidbe i smrti

Ritam začeca u Bisku pokazuje dva “plodna” razdoblja. Jedno je u kasno proljeće i rano ljeto (od svibnja do srpnja), a drugo je zimi (prosinac i siječanj). Najveći je “zastoj” u korizmeno doba (ožujak-travanj), dok su, čini se, Bišćani najzaposleniji bili u kolovozu i listopadu. U skladu s ritmom začeca, najveći broj djece bio je rođen u ožujku i travnju, te u rujnu i listopadu.

Zimski maksimum vjenčanja u Bisku je dominirao nad jesenskim. Više od 50% brakova bilo je sklopljeno u siječnju i veljači, a nešto manje od 25% u studenom. Zimski maksimum dominirao je u sjevernoj Hrvatskoj, ali i na dalmatinskim (Blato na Korčuli, Betina na Murteru) i dubrovačkim otocima (Lastovo,²⁷ Mljet).

Kao ni u jednoj drugoj istraženoj regiji “vrijeme umiranja” nije bilo tako izrazito raspoređeno u godini. Zima je za Bišćane bila puno rizičnije razdoblje: 62,95% ljudi umrlo je od studenog do travnja, a samo 37,05% od svibnja do listopada. Tome ipak treba dodati da je takvom neravnomjernom rasporedu bitno pridonijela epidemija grlice, čiji je vrhunac bio od studenog 1877. do veljače 1878. godine, u mjesecima koji su inače bili manje rizični za malu djecu (tablice 3-4, 6-8 i grafikoni 6 i 7).

²⁶ O tome kako demografska tranzicija u Hrvatskoj započinje produljenjem životnog vijeka, a ne smanjenjem mortaliteta dojenčadi, vidi u: Jakov Gelo, »Kretanje ukupnog stanovništva Hrvatske«, u: Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, 2005: 60.

²⁷ Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 53-54, 131.

Tablica 6. Struktura vjenčanih u Bisku po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ukupno	53	17	10	1	2	0	1	2	0	2	5	13	0
%	100	32,08	18,87	1,89	3,77	0,00	1,89	3,77	0,00	3,77	9,43	24,53	0,00
1870	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1871	6	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0
1872	7	5	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
1873	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
1874	6	0	1	0	0	0	1	0	0	1	1	2	0
1875	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
1876	5	2	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
1877	10	6	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
1878	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1879	3	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1880	7	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	4	0

■ maksimum

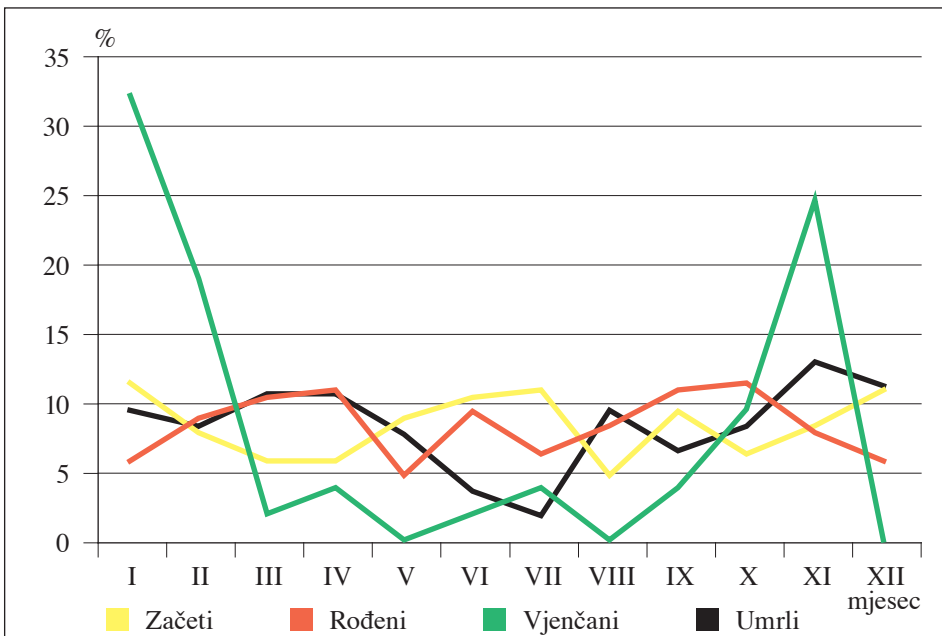
■ minimum

Tablica 7. Mjesečna distribucija začelih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Bisku (1870-1880)

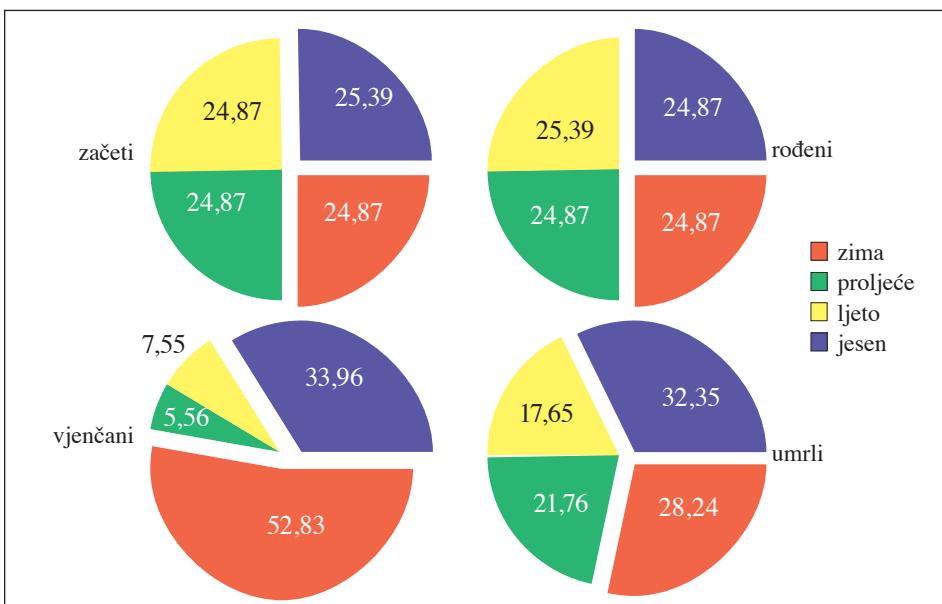
Pokazatelj	Mjesečna distribucija (%)											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Začeli	11,40	7,77	5,70	5,70	8,81	10,36	10,88	4,66	9,33	6,22	8,29	10,88
Rođeni	5,70	8,81	10,36	10,88	4,66	9,33	6,22	8,29	10,88	11,40	7,77	5,70
Vjenčani	32,08	18,87	1,89	3,77	0,00	1,89	3,77	0,00	3,77	9,43	24,53	0,00
Umrli	9,41	8,24	10,59	10,59	7,65	3,53	1,76	9,41	6,47	8,24	12,94	11,18

Tablica 8. Sezonsko kretanje začelih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Bisku (1870-1880)

Godišnje doba	Udio začelih (%)	Udio rođenih (%)	Udio vjenčanih (%)	Udio umrlih (%)
Ukupno	100	100	100	100
zima (I-III)	24,87	24,87	52,83	28,24
proljeće (IV-VI)	24,87	24,87	5,66	21,76
ljetno (VII-IX)	24,87	25,39	7,55	17,65
jesen (X-XII)	25,39	24,87	33,96	32,35

Grafikon 6. Mjesečna distribucija začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Bisku (1870-1880)

Grafikon 7. Sezonsko kretanje začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Bisku (1870-1880)

Izvanbračna djeca

Uz Betinu (Murter), župa Bisko jedina je od 12 istraženih župa u kojoj nije registrirano nijedno izvanbračno dijete! Dodamo li tome da nijedno prvorođeno dijete u bračnoj vezi nije bilo rođeno u intervalu manjem od sedam mjeseci nakon sklapanja braka, možemo zaključiti da su se u Bisku vrlo uredno poštivale crkvene zabrane o predbračnom začeću. Možda bi se to moglo protumačiti činjenicom da je Bisko barem od 1618. godine imalo vlastitog župnika glagoljaša, što nije bio slučaj s okolnim naseljima. Bisko je i prije, a i tijekom analiziranog razdoblja, dalo relativno veliki broj svećenika glagoljaša.²⁸ U dubrovačkom se području crkvena zabrana najviše poštivala u Konavlima. U jednoj se analizi stanovništva grada Dubrovnika pokazalo da su najveći udio začeća u prvoj bračnoj noći imali bračni parovi podrijetlom iz Konavala, Hercegovine i Dubrovačkog primorja, dok su oni podrijetlom s otoka i primorske Dalmacije, te stranci imali znatno veći udio predbračnog začeća.²⁹ Čini se da je ruralni dio "dinarske" Hrvatske bio najviše pod utjecajem crkve.

Blizanci

U razdoblju od 1870. do 1880. godine u Bisku je rođeno 6 parova blizanaca. Od ukupnog broja rođene djece udio blizanaca iznosio je 3,09% (tablica 3), iznad hrvatskog prosjeka (2,70%), ali u skladu sa udjelom ostalih dalmatinskih župa, gdje je generalno udio blizanaca bio nešto veći nego u ostalim krajevima Hrvatske.

Ženidbena dob i ponovni brakovi

U osmoj dekadi 19. stoljeća prosječni Bišćan sklapao je prvi brak s nepunih 26, a njegova partnerica s tek navršenih 20 godina. Četvrtina mladenki prilikom udaje mlađa je od 20 godina. Ženidbena dob je relativno niska i, čini se, još uvijek odražava predtranzicijsko stanje. U dubrovačkim kopnenim ruralnim područjima mladenci su bili u prosjeku 4-5 godina stariji, a na dubrovačkim

²⁸ S. Kovačić, »Bisko i Bišćani od 16. do 18. stoljeća.«: 561-572.

²⁹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 101.

otocima i 8-10 godina stariji. U Slavoniji su, pak, bili mlađi, u prvom redu muškarci, jer je dobna granica između mladenaca bila mala (manja od dvije godine). U Bisku je muškarac bio dosta stariji od žene (blizu 6 godina). Veća dobna razlika između muškarca i žene uočena je i u dubrovačkim ruralnim područjima, posebno u onim zonama koje su tendirale zadružnom načinu života i gdje je stočarstvo bilo važan dio gospodarske strategije (Konavle).³⁰ Prosječna stopa nupcijaliteta u istraženih 11 godina iznosila je u Bisku 10,34‰ (tablica 2).

Ponovni brak češće su sklapali muškarci (13,21%) nego žene (7,55%). Restriktivan stav prema ponovnoj ženidbi, a posebno prema ponovnoj udaji žene očituje se u Bisku jednako kao i u ostalim krajevima primorske Hrvatske, od Istre (Buzet) do Dubrovnika.³¹ Dok je u Slavoniji svaki treći mladoženja imao iza sebe bar jedan brak, u Bisku tek svaki osmi. Kod žena je to bilo još izrazitije: svaka četvrta ili peta Slavonka udavala se bar dva puta, a tek svaka trinaesta Bišćanka. Velika razlika u "prihvaćanju" ponovne ženidbe između kontinentalne³² i primorske Hrvatske u razdoblju između 1870. i 1880. godine, uz različitost demografskog trenutka (u kontinentalnoj Hrvatskoj je to predtranzicijsko doba, u Bisku se osjećaju već stidljive naznake demografske tranzicije), ukazuju i na izrazito patrijarhalne odnose u Bisku, koje su kroz oblikovanje složenih tipova obiteljske strukture, destimulirale ulazak u ponovni brak, posebno ponovnu udaju žena.

Brakovi u srodstvu

U razdoblju od 1870. do 1880. godine u Bisku su zabilježena dva slučaja braka u srodstvu (3,77%). Najbliži zabilježen stupanj srodstva bio je 2. stupanj po kanonskom, odnosno 4. stupanj po civilnom računanju (vjenčanje bratića i sestrične). U usporedbi s dalmatinskim i dubrovačkim otocima, očito je da udio srodničkih brakova u Bisku nije bio velik.

³⁰ Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala, I.* Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998: 307-317; N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 32-33.

³¹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 61.

³² O ponovnim brakovima u sjevernoj Hrvatskoj vidi: Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*. Zagreb: JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 19, 1981: 113; Ante Gabričević, »Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine.« *Starine JAZU* 59 (1984): 244.

Tablica 9. Dob supružnika na dan vjenčanja - Bisko (1870-1880)

		Muževi			%			Dob žene						
		Ukupno	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	Ukupno	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	Nepoznato
Žene	Ukupno	53	45	8	100	100	100	12	18	8	8	2	1	4
	oboje u I. braku	45			84,91			12	17	7	3	1	1	4
	bar jedan u II. braku	8			15,09			0	1	1	5	1	0	0
%	Ukupno	100	84,91	15,09				9,38	14,06	6,25	6,25	1,56	0,78	3,13
	oboje u I. braku	100						11,43	16,19	6,67	2,86	0,95	0,95	3,81
	bar jedan u II. braku	100						0,00	4,55	4,55	22,73	4,55	0,00	0,00
Dob muža	15-19	0		0	0,00	0,00	0,00							
	20-24	13	12	1	10,16	11,32	4,55	6	6		1			
	25-29	18	17	1	14,06	16,04	4,55	5	7	4	1			1
	30-34	9	8	1	7,03	7,55	4,55	1	3	1	3			1
	35-39	3	2	1	2,34	1,89	4,55		1		1	1		
	40-44	1	1	0	0,78	0,94	0,00		1					
	45-49	1	1	0	0,78	0,94	0,00			1				
	50-54	0		0	0,00	0,00	0,00							
	55-59	2	0	2	1,56	0,00	9,09				1	1		
	60-64	1	0	1	0,78	0,00	4,55			1				
	70-74	1	1	0	0,78	0,94	0,00						1	
	Nepoznato	4	3	1	3,13	2,83	4,55			1	1			2

Osobna imena

Skromni fond kršćanskih imena, uz visoku frekvenciju najčešćih, obilježja su sustava osobnih imena u Bisku, kao i u gotovo svim ruralnim hrvatskim područjima. Više od 50% muškaraca i više od 64% žena nosilo je jedno od pet najčešćih imena. Najčešća imena u razdoblju od 1870. do 1880. godine bila su Ivan (17,98%) i Iva (21,90%). Bisko je jedna od rijetkih župa u kojoj nije bila velika frekvencija imena Marija (8,57%), ali je zato svaka peta djevojka imala ime Anđelija (20,95%) (tablica 10).

Tablica 10. Najfrekventnija osobna imena u Bisku (1870-1880)

Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)	Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)
Ivan	16	17,98	Iva	23	21,90
Božo	8	8,99	Anđelija	22	20,95
Ante	7	7,87	Marija	9	8,57
Marko	7	7,87	Lucija	8	7,62
Mato i Petar	7	7,87	Cvita i Jela	6	5,71
Pet najčešćih imena	45	50,56	Pet najčešćih imena	68	64,76
Broj rođenih (1870-1880)	89	100	Broj rođenih (1870-1880)	105	100

Zaključak

Analiza demografskih pokazatelja u župi Bisko, izvršena na temelju istraživanja matičnih knjiga, dala je sljedeći rezultat:

Razdoblje od 1870. do 1880. godine pokazuje blage pozitivne trendove. Gotovo svi pokazatelji ukazuju na sam početak tranzicijskog procesa, ali lagan, bez dinamike koja će se u nekim područjima očitovati u naglim prijelazima. Prvi tranzicijski učinci očituju se u prvom redu u narasloj životnoj dobi.

Postoji opravdana sumnja da matične knjige u Bisku nisu bile najažurnije vođene, tj. da u njih nisu bila uvedena djeca umrla isti dan kad su i rođena. Stoga nešto snižene stope nataliteta i mortaliteta, kao i nešto manji udio umrle dojenčadi u ukupnom broju umrlih možda nije realan i ne možemo ga pripisati tranzicijskom procesu. Rana ženidba i visok udio žena koje su sklopile brak prije 20. godine života također ukazuju na predtranzicijsko razdoblje.

Ritmovi začeća lociraju “zastoj” u korizmeno doba (ožujak-travanj) te, vjerojatno zbog radova, u kolovozu i u listopadu. Kod sklapanja brakova zimski maksimum dominirao je nad jesenskim.

Izvanbračne djece nije bilo. Nijedno prvorodeno dijete u bračnoj vezi nije bilo rođeno u intervalu manjem od sedam mjeseci nakon sklapanja braka, što znači da su se u Bisku vrlo uredno poštivale crkvene zabrane o predbračnom začeću.

**THE DAWN OF DEMOGRAPHIC TRANSITION:
THE POPULATION OF BSKO IN CETINSKA KRAJINA
(1870-1880)**

MARINKO MARIĆ AND ANĐELKO AKRAP

Summary

In the period 1870-1880, Bisko (rural parish in the hinterland of Split) demonstrated some positive, if modest, demographic trends. Practically all indicators point to a smooth beginning of the transitional process, lacking radical changes witnessed in other regions. The first transitional effects were noticeable on the longer aging process. Given the reliability of the data, the parish registers of Bisko appear not to have been kept accurately (e.g. death at birth was not registered on the same date), somewhat lower natality and mortality rates, and also a smaller proportion of infant deaths in the overall number of deaths may not reflect the actual situation and cannot be attributed to the transitional process. Early marriage and a large proportion of women who married under the age of 20 point to the pre-transitional period.

The rhythm of conception experienced a 'halt' during Lent (March-April) as well as in August and October, most likely due to harvest. Winter marriages predominated over the autumn ones. There is no evidence of illegitimate children. The fact that the birth of the first child in wedlock never fell within the first seven months of marriage implies that the population of Bisko was strict in the observance of the religious norms governing prenuptial conception.